

KARELIA-AMMATTIKORKEAKOULU
Liiketalouden koulutusohjelma

Mervi Katainen

VAJAAVALTAISEN HENKILÖN OIKEUSTOIMIKELPOISUUS

Opinnäytetyö
Huhtikuu 2016

OPINNÄYTETYÖ
Huhtikuu 2016
Liiketalouden koulutusohjelma

Karjalankatu 3
80200 JOENSUU
p. (013) 260 6800

Tekijä(t)
Mervi Katainen

Nimeke
Vajaavaltaisen henkilön oikeustoimikelpoisuus

Toimeksiantaja
Karelia-amk

Tiivistelmä

Tämä opinnäytetyö on lainopillinen kirjoituspöytä tutkimus, jossa selvitetään vajaavaltaisen henkilön itsemääräämisoikeutta ja edunvalvonnan roolia oikeustoimien tekemisessä. Tutkimuksessa käsitellään myös sitä, millaisia oikeustoimia tällaisella henkilöllä on oikeus tehdä itse ja mitä edunvalvojan myötävaikutuksella ja mitä seurauksia pätemättömällä oikeustoimella on.

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja tukeminen ovat keskeisiä asioita toimintakelpoisuuden rajoittamisessa eikä toimintaa tulisi rajoittaa liiallisen holhouksen kautta. Äärimmäisen keinon periaatteen mukaisesti kenenkään oikeuteen hoitaa omia taloudellisia asioitaan ei puututa enempää kuin se kunkin yksilön kohdalla on tarpeen. Tämän periaatteen voinee katsoa toteutuvan hyvin, kun huomioidaan vajaavaltaisien määrä suhteessa kaikkiin edunvalvonnassa olevien määrään. Esimerkiksi vuonna 2011 Kainuun maistraatin toiminta-alueella kaikkiaan 1546 päämiehestä vain viisi oli julistettu vajaavaltaiseksi ja Helsingin 5300 aikuisesta päämiehestä ainoastaan yksi.

Vajaavaltaisuuteen johtavia syitä ovat muun muassa vanhuuden mukanaan tuomat sairaudet, mielenterveyden sairaudet, kehitysvammat tai vaikka vammautuminen. Vaikka edunvalvonnan yleisesti ajatellaan koskevan vain vanhuksia, on nuorten määrä lisääntynyt viime vuosina esimerkiksi päihteiden käytön ja pikavippien seurauksena tulevan velkaantumisen myötä.

Vajaavaltaisella on oikeus tehdä sellaisia oikeustoimia, jotka ovat merkitykseltään vähäisiä ja tavanomaisia ja joiden merkityksen hän itse ymmärtää. Tällaisia toimia on esimerkiksi ostosten tekeminen käteismaksulla, työsopimuksen laatiminen ja työstä saadun palkan hallitseminen.

Kieli
suomi

Sivuja 25
Liitteet 0
Liitesivumäärä 0

Asiasanat
vajaavaltainen, oikeustoimi, oikeustoimikelpoisuus, edunvalvonta

 Karelia UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES	THESIS April 2016 Degree Programme in Business Economics Karjalankatu 3 FI 80200 JOENSUU FINLAND Tel. +358-13-260 6800	
Author(s) Mervi Katainen		
Title Legal Capacity of an Incompetent Person Commissioned by KUAS		
Abstract <p>This thesis is a legal desk study that clarifies the self-determination of a legally incompetent person and the visibility of guardianship in judicial matters. This research also focuses on types of legal acts that legally incompetent persons can make by themselves and those acts that might require guardians' contribution. Finally, the sanctions of an invalid legal act are discussed.</p> <p>Respecting and supporting the self-determination is the key concern when restricting the legal capacity. More importantly, the legal capacity should never be restricted through excessive guardianship. The policy of extreme way says that a person's right to handle his or her own financial affairs should not be restricted more than necessary. This policy is successful when considering the amount of legally incompetent persons in relation to all the clients under guardianship. For example, at the registry office of Kainuu there were only five incompetent persons out of 1, 546 and in Helsinki only one out of 5,300 adult clients in 2011.</p> <p>The reasons that can lead to incompetence are for example, diseases relating to ageing, mental health problems, mental retardation or injuries. Even though guardianship is often related to elderly people, the amount of younger clients has increased in the last few years because of substance abuse, instant loans and the indebtedness that they cause.</p> <p>A legally incompetent person is allowed to make legal acts that are common and insignificant and that he or she is capable of understanding. These kind of acts are for example, shopping in cash, signing a contract of employment and controlling one's salary.</p>		
Language Finnish	Pages 25 Appendices 0 Pages of Appendices 0	
Keywords incompetent person, legal act, legal capacity, guardianship		

Sisällys

1	Johdanto.....	5
2	Itsemääräämisoikeus	7
3	Vajaavaltaisuus ja vajaavaltaiseksi julistaminen.....	9
4	Vajaavaltaisuuden syitä.....	12
4.1	Alaikäisyys	12
4.2	Sairaus	13
4.3	Vanhuus.....	14
5	Edunvalvonta.....	15
6	Vajaavaltaiselle sallitut oikeustoimet.....	18
6.1	Edunvalvojan myötävaikutuksella sallitut oikeustoimet.....	20
6.2	Avioliitto ja avioero.....	20
6.3	Oikeusseuraamukset kelpoisuuden ylittämisestä	21
6.4	Vajaavaltainen oikeudessa.....	22
6.5	Muista säännöksistä seuraavat rajoitukset toimintaan.....	23
7	Pohdinta.....	23
	Lähteet.....	25

1 Johdanto

Oikeuksien käyttäminen vaatii harkintakykyä. Tämän vuoksi kaikilla ei ole oikeudellista toimintakykyä. (Norri 2009, 38.) Lait antavat oikeuksia, mutta tuovat myös velvoitteita yksilöille ja erilaisille yhteisöille. Se, millaisille henkilöille tai ryhmille oikeuksia ja velvollisuuksia voidaan antaa, on pitänyt määritellä tarkasti. (Jalonen, Kauppinen & Lehtipuro 2013, 34–35.)

Luonnollisena henkilönä toimii ihminen tehden oikeudellisia toimia. Ihminen on aina syntymästään lähtien oikeuskelpoinen, toisin kuin erilaiset oikeushenkilöt, jotka on merkittävä rekisteriin lain edellyttämin keinoin saavuttaakseen oikeuskelpoisuuden. Lapselakin on oikeus omistaa esimerkiksi perinnöksi saamaansa omaisuutta ja hänet voidaan velvoittaa maksamaan tästä perintöveroa. Vasta kuolema tai kuolleeeksi julistaminen päättää oikeuskelpoisuuden. (Jalonen ym. 2013, 34–35.)

Kun luonnollisella henkilöllä on kyky oikeudellisesti sitovien oikeustoimien tekemiseen, on hän oikeustoimikelpoinen. Tämä kyky kasvaa iän myötä; lapsi voi tehdä ostoksia ja yli 15-vuotias saa itse tehdä testamentin, hallita työstä ansaitsemiaan varoja tai perustaa yhdistyksen. Täyden oikeustoimikelpoisuuden ihminen saavuttaa täyttäessään 18 vuotta, jolloin hän on oikeutettu tekemään oikeustoimia itsenäisesti. (Jalonen ym. 2013, 34–35.) Toisin sanoen ihminen voi itsenäisesti tehdä oikeustoimia, kuten sopimuksia, ja vaikuttaa omiin velvollisuuksiin sekä oikeuksiinsa ollessaan täysivaltainen eli 18 vuotta täyttänyt luonnollinen henkilö. Vajaavaltaisten eli alaikäisten ja holhouksen alaiseksi julistettujen mahdollisuuksia oikeustoimien tekemiseen on kuitenkin rajoitettu. (Nykänen 2013, 21.) Vuoden 2014 lopussa edunvalvonnassa oli yli 65 000 päämiestä, joista 52 000 täysi-ikäisiä. Jokainen lapsi on osa edunvalvontajärjestelmää heti syntymästään lähtien, jolloin edunvalvojina toimivat lapsen omat vanhemmat. Rekisteröityjä alaikäisiä päämiehiä oli vuoden 2014 lopussa 13 300, joiden edunvalvonnan katsotaan syystä tai toisesta tarvitsevan maistraatin seurantaa. (Tornberg & Kuuliala 2015, 3.)

Suoritin oikeustradenomiopintoihin liittyvän työharjoittelun Itä-Suomen maistraatin Joensuun yksikössä ja siellä sain tehdä paljon edunvalvontapuolen tehtäviä, kuten tarkastaa päämiesten vuositilejä ja omaisuusluetteloita. Ennen harjoittelua minulla ei juurikaan ollut tietoa edunvalvonnasta, mutta harjoittelun aikana kiinnostuin aiheesta niin paljon, että halusin myös opinnäytetyöni liittyvän edunvalvontaoikeuteen ja erityisesti tutkia sitä, millaisia oikeuksia edunvalvonnassa olevalla vajaavaltaisella on.

Koska edunvalvonnasta on jo tehty opinnäytetöitä eri kanteilta katsoen, päädyin keskittymään vajaavaltaisen oikeuksiin ja sellaisiin oikeustoimiin, joita vajaavaltaisella on oikeus tehdä itsenäisesti sekä edunvalvojan myötävaikutuksella. Lisäksi pyrin selostamaan mitä tarkoittaa vajaavaltaisuus ja sitä, minkälaisista syistä vajaavaltaiseksi julistaminen tulee kyseeseen sekä myös avaamaan hieman itsemääräämisoikeutta ja sen merkitystä yhteiskunnassamme.

Työssäni olen pyrkinyt kokoamaan tiiviin paketin, josta olisi helposti löydettävissä tietoa vajaavaltaisuudesta ja siitä, millaisia oikeustoimia tällaisella henkilöllä on oikeus tehdä. Edunvalvonta ajatellaan helposti vain vanhuksia koskevaksi oikeudenalaksi, mutta nykyisellään edunvalvonnan tarve vaikuttaisi lisääntyvän myös nuorten parissa erilaisten mielenterveydellisten syiden vuoksi tai esimerkiksi päihteiden väärinkäytöstä johtuen. Toivon, että opinnäytetyöni on hyödyllinen myös vajaavaltaiseksi tai edunvalvonnan alaiseksi päätyvien lähipiirille.

Maistraatissa työskennellessäni sain usein huomata, kuinka negatiivinen käsitys monilla ihmisillä vaikuttaa olevan edunvalvonnasta ja siitä, mikä sen tarkoitus on. Työssäni pyrin tuomaan esille selkeästi sen, että edunvalvonnalla ja sen erittäin tarkalla säännöstelyllä voidaan turvata jokaiselle hyvä elämänlaatu sekä suojaamaan ymmärtämättömiä väärinkäytöksiltä. Koska vajaavaltaiseksi julistaminen on äärimmäinen keino toteuttaa tätä turvaamista, ei kenenkään itsemääräämisoikeuteen puututa turhaan, vaan siihen on aina olemassa painavia henkilökohtaisia syitä.

Opinnäytetyöni on lainopillinen kirjoituspöytä tutkimus. Lainopillinen tutkimus rakentuu ajantasaisten oikeuslähteiden varaan voimassa olevan lain ollessa etusijalla lähteiden käyttöjärjestyksessä. Lainopin eli oikeusdogmatiikan tarkoituksena on selvittää kussakin

oikeusongelmassa lain sisältö ja opastaa, miten oikeassa tilanteessa tulee oikeusjärjestyksen mukaan toimia. Lainoppi on lakien ja sääntöjen tutkimista ja tulkitsemista ja se pyrkii systematisoimaan eli jäsentämään voimassa olevaa oikeutta auttaen kokonaiskuvan hahmottamisessa ja oikean säännöksen löytämisessä. (Husa, Mutanen & Pohjolainen 2008, 20.)

2 Itsemääräämisoikeus

Perustuslain (731/1999) 6 §:n ja 7 §:n mukaan ketään ei terveydentilan, vammaisuuden, iän tai muun vastaavan henkilöä koskevan syyn perusteella saa asettaa eriarvoiseen asemaan. Jokaisella on oikeus tulla kohdelluksi yksilöinä ja saada vaikuttaa kehitystään vastaavalla tavalla asioihin, jotka heitä itseään koskevat. Perusoikeudet sallivat jokaiselle oikeuden henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen.

Kansainvälisessä oikeudessa on käytetty termiä suvereenius kuvaamaan valtioiden riippumattomuutta toisista valtioista. Samaa termiä voidaan käyttää myös, kun puhutaan kansalaisten riippumattomasta suhteesta valtioon ja muihin kansalaisiin samalla muistaen etteivät valtiot, eivätkä kansalaisetkaan voi olla täysin riippumattomia muista. Itsemääräämisoikeuden voidaan ajatella tarkoittavan oikeutta tehdä päätöksiä ja toimia näiden päätösten perusteella muiden puuttumatta yksilön valintoihin. (Kyllönen 2011, 10.)

Itsemääräämisoikeus on yhdenvertaisuudesta kumpuava perus- ja ihmisoikeus, jonka mukaan kaikilla on sama kelpoisuus lain edessä ja yhtäläinen oikeus päättää oman elämänsä pienistä ja suurista asioista. Myös vajaavaltaisella on oikeus päättää itse asioista, jotka hän kykenee ymmärtämään. (Assistentti 2016.) Vajaavaltaisen itsemääräämisoikeutta tulisikin kunnioittaa eikä arvioida henkilön pätemättömyyttä erilaisiin toimiin liiallisen hollonnan kautta (Välimäki 2013, 162). Holhoustoimilaki ei termiä itsemääräämisoikeus tunne vaan termi on tavattu ensimmäisen kerran potilaslainsäädännössä, josta se on levinnyt muiden oikeuden alojen käyttöön (Kyllönen 2011, 10).

Itsemääräämisoikeus voidaan jakaa viiteen perusosaan:

1. oikeus sisäiseen vapauteen
2. oikeus ulkoiseen vapauteen
3. oikeus kompetenssiin
4. oikeus valtaan
5. oikeus tietoon (Tornberg & Kuuliala 2015, 22).

Sisäinen vapaus kuvaa henkilön kykyä ilmentää itseään päätöksiensä, mieltymystensä ja arvojensa kautta, kun taas ulkoisen vapauden voitaisiin lyhyesti kuvata olevan oikeutta toteuttaa näitä sisäisen vapauden asioita oikeudella liikkua vapaasti ja valita itse asuinpaikkansa. Sisäistä vapautta suojataan muun muassa tasa-arvo- ja sananvapaus- sekä uskonnonvapaussäännöksillä. (Tornberg & Kuuliala 2015, 22–23.)

Oikeus kompetenssiin sisältää ajatuksen yksilön kelpoisuudesta toimia yhteiskunnan jäsenenä ja vastaavasti taas yhteiskunnan vaatimuksista antaa tukea yksilöä kelpoisuuden tavoittelussa ja siinä kehittymisessä. Edunvalvonnalla annetaan tukea kompetenssin käyttöön, kun henkilö siinä tarvitsee apua tai ei kykene sitä ollenkaan käyttämään. (Tornberg & Kuuliala 2015, 23–24.)

Se, että meillä on oikeus määrätä omasta kehostamme, terveydestämme ja siitä informaatiosta, joka koskee itseämme, on se mitä tarkoitetaan kohdalla neljä eli oikeudesta valtaan. Tätä suojaamassa ovat yksityiselämänsuoja, viestinnän luottamuksellisuuden suoja ja henkilötietojen suoja. Oikeus tietoon liittyy siihen, että meillä on oikeus saada asianmukaista tietoa itsestämme, yhteiskunnasta, eri yhteisöistä ja myös muista kansalaisista voidaksemme päättää itseämme ja yhteiskuntaa koskevista asioista. (Tornberg & Kuuliala 2015, 24–25.)

Itsemääräämisoikeus ei toteudu välttämättä täysimääräisenä henkilön ollessa laitoshoidossa tai muussa rajoitetussa asumismuodossa. Pelkästään laitoksen tai kunnan resursseihin vetoamalla ei henkilön itsemääräämisoikeutta voida ohittaa. Itsenäinen elämä edellyttää, että jokaisella on oikeus valita asuinpaikkansa, -tapansa ja -kumppaninsa ja, että vanhuksilla ja kehitysvammaisilla on saatavilla riittävä tuki omien valintojensa toteuttamiseksi. (Assistentti 2016)

Se, miten itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ja tukeminen voidaan yhdistää siihen todellisen suojan tarpeeseen, jonka päämies tarvitsee, on edunvalvonnan keskeisin kysymys. (Tornberg & Kuuliala 2015, 26).

Samoin kuin esimerkiksi pakkohoitoon määrääminen tai vankeusrangaistuksen täytäntöönpano, myös edunvalvonta on itsemääräämisoikeuteen puuttuva toimenpide, vaikkakaan sen vaikutukset eivät ole yhtä rajuja. Kun ihmiselle määrätään edunvalvoja, menettää hän samalla osan itsemääräämisoikeudestaan, koska edunvalvoja puuttuu sekä päämiehensä sisäiseen, että ulkoiseen vapauteen. Vaikka teoriassa sisäinen vapaus säilyykin, voi tämän pohjalta olla mahdotonta toimia edunvalvonnan tuomien rajoitusten, kuten käyttövarojen rajallisuuden vuoksi. (Tornberg & Kuuliala 2015, 22.)

3 Vajaavaltaisuus ja vajaavaltaiseksi julistaminen

Holhoustoimilaki (442/1999) turvaa henkilön taloudellisia oikeuksia ja etuja niiden ihmisten kohdalla, jotka eivät itse siihen syystä tai toisesta pysty ja määrittelee näitä asioita hoitamaan tehtävään sopivan edunvalvojan. Laki holhoustoimesta määrittelee vajaavaltaiseksi henkilöksi alle 18-vuotiaan alaikäisen ja sellaisen täysi-ikäisen, joka on julistettu vajaavaltaiseksi erityisestä syystä. Holhoustoimilain 23 §:n mukaan keskeisin oikeusvaikutus vajaavaltaiseksi julistamisessa on se, ettei vajaavaltaisella henkilöllä ole oikeutta vallita omaisuuttaan, solmia sopimuksia tai tehdä muita oikeustoimia ellei laissa toisin säädetä, vaan hän voi vastata vain niistä henkilöään koskevista asioista, joiden merkityksen kykenee ymmärtämään ja jotka ovat merkitykseltään vähäisiä.

Hallituksen esityksestä (146/1998) selviää, että aiemmin voimassa olleen holhouslain mukaan henkilö olisi automaattisesti vajaavaltainen, mikäli tämä julistettaisiin holhouksen alaiseksi. Hallituksen esityksen mukaisesti lakia muutettiin siten, että holhottavaksi julistaminen korvattiin toimintakelpoisuuden rajoittamisella ja vajaavaltaiseksi julistamisesta tuli viimeinen keino taloudellisten asioiden suojaamisessa, jos mikään lievempi keino ei ole taannut riittävää suojaa. Samalla vuoden 1898 holhouslaissa ilmenneet termit holhooja ja holhouksenalainen korvattiin neutraaleimmilla termeillä edunvalvoja ja päämies.

Jos ihminen ei pysty huolehtimaan omista eduistaan, voi hän menettää toimintakelpoisuuden osittain tai kokonaan. Kokonaan oikeustoimikelvottomaksi eli vajaavaltaiseksi julistaminen on kuitenkin aina ääritilanne. Ennemmin kärjäoikeus tai maistraatti pyrkii osoittamaan henkilölle edunvalvojan valvomaan oikeuksiaan, jolloin henkilön omaan oikeustoimikelpoisuuteen ei ole tarve puuttua. Edunvalvoja voidaan määrätä myös alaikäiselle, jolla on tarve hoitaa merkittäviä oikeustoimia. Tällöin edunvalvojina toimivat yleisimmin vanhemmat. (Jalonen ym. 2013, 34–35.) Alaikäisen tai oikeustoimikelvottoman kanssa ilman edunvalvojaa solmittu sopimus ei ole pätevä. (Jalonen ym. 2013, 40).

Holhoustoimilain (442/1999) mukaisesti ihmistä ei saa julistaa vajaavaltaiseksi, jos muut lievemmat keinot ovat riittävät suojaamaan tätä taloudellisilta riskeiltä, eikä toimikelpoisuutta voida rajoittaa enempää kuin edun suojaamiseksi on tarpeen. Kärjäoikeus voi julistaa henkilön vajaavaltaiseksi (Maistraatti 2016), mikäli seuraavat edellytykset täyttyvät:

1. kykenemättömyys huolehtia talousasioistaan
2. päämiehen varallisuusasema, toimeentulo tai muut tärkeät edut vaarantuneet tai uhka vaarantumisesta
3. lievemmat keinot eivät ole olleet riittäviä

Kaikkien näiden perusteiden on toteuduttava yhtäaikaaisesti, jotta voidaan ryhtyä niin radikaaliin toimeen, kuin vajaavaltaiseksi julistaminen on. Välttämättömyyden eli lievimmän mahdollisen keinon periaatetta on noudatettava tunnontarkasti ja vajaavaltaiseksi tulisi julistaa vain äärimmäisissä tapauksissa. Samalla, kun päämies julistetaan vajaavaltaiseksi, on hänelle määrättävä edunvalvoja. Se, kuuluuko edunvalvojan toimivaltaan myös päämiehen henkilökohtaisten asioiden hallinnointi, voidaan päättää samassa yhteydessä tai erikseen. (Välimäki 2013, 55.)

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2005:2 toimintakelpoisuuden rajoittamisesta osoittaa sen, kuinka äärimmäisestä keinosta onkaan kyse. Tapauksessa henkilö A oli sairastanut kroonista skitsofreniaa vuodesta 1964 ja hoitavien lääkäreiden arvion mukaan hän on täyttä ymmärrystä vailla sekä kykenemätön huolehtimaan itsestään ja varoistaan. Henkilön A edunvalvojana 18 vuotta toiminut X kertoo tulevaisuudessa olevan useita taloudel-

lisesti merkittäviä asioita hoidettavana ja toteaa, ettei pelkkä edunvalvonta enää riitä huolehtimaan päämiehen eduista. Vaikka läheisten lausunnot pääsääntöisesti olivat myönteisempiä kuin aiemmin mainitut, käräjäoikeus päätti painottaa päätöksessään lääkärien lausuntoja ja totesi päämiehen tilanteen edellyttävän vajaavaltaiseksi julistamista holhous-toimilain 18 §:n mukaan. Hovioikeus, jonne A päätöksestä valitti, totesi myös vajaavaltaiseksi julistamisen ainoaksi keinoksi turvata A:n etuja, eikä näin ollen muuttanut käräjäoikeuden päätöstä. Korkeimman oikeuden muutoksenhaussa maistraatti totesi A:n olevan sairautentunnoton ja laiminlyövä lääkitystään. Maistraatin mukaan päämiehellä oli myös tapana karkailla laitoshoidosta ja tuolloin tehdä itselleen epäedullisia oikeustoimia ja tämän olevan vaikutteille altis. Päämies ei ymmärrä omaisuuden jakoon ja myyntiin liittyviä toimia eikä sitä mikä olisi hänen kuntonsa vaatima asumismuoto. Tulevaisuudessa eteen tulevat kuolinpesien jaot ja asumisjärjestelyt tulisivat myös edellyttämään ulkopuolista päätäntä. Korkein oikeus totesi päätöksessään, että vaikka A sairauden vuoksi on kykenemätön hoitamaan taloudellisia asioitaan, ei maistraatti ole aukottomasti pystynyt esittämään sitä, miten A:n varallisuusasema, toimeentulo tai muut tärkeät edut olisivat vaarassa, kuten holhous-toimilain 18 § edellyttää tai sitä miten A:n yhteistyöhaluttomuus ja vaikea tavoitettavuus vaarantaisi hänen etunsa kuolinpesissä ja asumisen järjestämisessä. Korkein oikeus kumosi hovioikeuden päätöksen ja maistraatin hakemus vajaavaltaiseksi julistamisesta hylättiin.

Se, että vajaavaltaiseksi julistaminen todella on vain äärimmäinen keino suojata taloudellista turvaa, on nähtävissä maistraatin päämiesten suhdeluvuissa. Esimerkiksi Kainuun maistraatissa oli tammikuussa 2011 1546 päämiestä, joista aikuisia vajaavaltaisia päämiehiä oli viisi ja kahden toimintakelpoisuutta oli osittain rajoitettu. Helsingin maistraatin 5300 aikuisesta päämiehestä oli vuoteen 2011 mennessä julistettu vajaavaltaiseksi vain yksi päämies. (Kyllönen 2011, 15)

Toimintakelpoisuutta rajoitettaessa on tuomioistuimen kuultava asianosaisia henkilökohtaisesti. Koska vajaavaltaiseksi julistamisella ja kelpoisuuden rajoittamisella on niin suuri vaikutus itsemääräämisoikeuteen ja henkilön oikeusasemaan, ei henkilökohtaisesta kuulemisesta tule luopua lievin perustein. Ainoastaan siinä tapauksessa, että kuuleminen tuottaa kohtuutonta haittaa tai kuultava on sellaisessa tilassa, ettei häntä voida kuulla, voi olla perusteltua luopua kuulemisesta. (Kyllönen 2011, 20–21)

4 Vajaavaltaisuuden syitä

Niissä tapauksissa, joissa henkilö ei voi valvoa omia taloudellisia etujaan vajaavaltaisuuden, sairauden, poissaolon tai muun syyn vuoksi, tulee holhoustoimilain (422/1999) mukainen asiainhoito kyseeseen. Väestön ikääntyminen ja sen mukanaan tuomat ongelmat ja sairaudet ovat asettaneet holhoustoimelle uusia vaatimuksia yhä useampien tarvitessa apua asioiden hoitoon tulevaisuudessa. (HE146/1998).

Toiset tulevat arvostelukykyisiksi toisia aiemmin, mutta kaikki saavat oikeudellisen toimivallan samassa iässä. Aikuistuttuaankaan kaikki eivät saavuta harkintakykyä, jota sopimuksenteossa tarvitaan tai he voivat sen menettää. (Norri 2014, 52–55.)

Holhousasioiden rekisteriin merkityistä päämiehistä noin 80 prosenttia on täysi-ikäisiä. Tarve edunvalvonnalle voi syntyä seurauksena sairaudesta, onnettomuudesta, kehityksen viivästymisestä, riippuvuudesta tai vanhuudesta. Nuorilla aikuisilla taustalla on yleensä velkaantuminen seurauksena esimerkiksi päihderiippuvuudesta tai peliongelmaista, kun taas vanhuksilla iän mukanaan tuomat sairaudet ja vaivat aiheuttavat edunvalvonnan tarpeen. (Tornberg & Kuuliala 2015, 3-4.) Myös pikavipit voivat olla velkaantumisen taustalla. Aiemmin niitä on saanut helposti ja ilman vakuuksia. Helppous yhdistettynä korkeaan korkoon voi johtaa velkakierteeseen. (Kyllönen 2011, 47.)

4.1 Alaikäisyys

Kuten jo aiemmin on todettu, alle 18-vuotias on vajaavaltainen eikä näin ollen ole kykenevä huolehtimaan eduistaan riittävässä määrin. Alaikäisen vajaavaltaisuuden oikeusvaikutukset seuraavat suoraan laista eikä häntä erikseen tarvitse julistaa vajaavaltaiseksi. Tavallisesti alaikäinen on vajaavaltainen siihen saakka, kunnes hän täyttää 18 vuotta, mutta joissain tapauksissa voi tulla kyseeseen edunvalvonnan jatkaminen tämänkin jälkeen. Näissä tapauksissa edunvalvonta alkaa päämiehen saavuttaessa täysi-ikäisyyden. Tämä ei automaattisesti tarkoita sitä, että päämies olisi vajaavaltainen vaan toimintakelpoisuutta on voitu rajoittaa vain osittain tai riittää, kun hänellä on rinnalla toimiva edunvalvoja, joka toimii yhdessä päämiehen kanssa. (Välimäki 2013, 58.)

Tavallisesti alaikäisen edunvalvonnasta vastaavat hänen huoltajansa ilman erillistä viranomais määräystä, ellei toisin ole määrätty, mutta joskus on tilanteita jolloin ulkopuolinen edunvalvoja tulee tarpeeseen, kuten huoltajien kuollessa tai menettäessä kelpoisuutensa toimia lapsensa edunvalvojana. (Välimäki 2013, 58.)

4.2 Sairaus

Oikeustoimikelvottomuuden eli taloudellisen tappion riskin syiksi luetellaan eri maissa esimerkiksi mielisairaus, tylsämielisyys, alkoholismi tai muu mielentoiminnan häiriö. Suomen lainsäädäntö noudattelee pitkälti samaa linjaa. (Norri 2014 52–53.) Mielestäni myös kehitysvamman voidaan katsoa olevan peruste oikeustoimikelpoisuuden rajoittamiselle, jos se uhkaa taloudellisia toimia.

Erilaiset persoonallisuushäiriöt ovat vain harvoin oikeustoimikelpoisuuden rajoittamisen syinä. Tällaisia häiriöitä sairastavia ovat muun muassa riippuvaiset, epäkypsät, narsistit ja antisosiaaliset eli psykopaatit. Niissä tapauksissa, joissa näiden häiriöiden seurauksena on ajauduttu taloudelliseen ahdinkoon, voidaan edunvalvonnan tarpeellisuutta harkita taloudellisen tasapainon palauttamiseksi. (Norri 2014 53.)

Mielenterveydelliset sairaudet, kuten kaksisuuntainen mielialahäiriö synnyttää usein edunvalvonnan tarpeen. Esimerkiksi bipolaarisen mielialahäiriön maanisessa vaiheessa henkilö voi helposti luovuttaa arvokastakin omaisuutta arvoon nähden mitätöntä korvausta vastaan tai haalia turhaa tavaraa isoilla summilla. Jotkin mielisairaudet aiheuttavat taas sen, että taloutta hoidetaan äärimmäisen nuukasti ja tarkasti, jolloin ihmisen perusterveys voi vaarantua. Mielenterveydellinen sairaus ei itsessään ole peruste oikeustoimikelpoisuuden rajoittamiselle vaan sellaiset sairauden seurauksena tehdyt teot, jotka ovat vaarantaneet taloudellisen tasapainon. (Norri 2014, 54.) Lääketieteelliset syyt edunvalvonnan tarpeelle todetaan lääkärintodistuksella. (Kyllönen 2011, 12).

Mielestäni on syytä tässä kohtaa mainita myös onnettomuudesta seurannut oikeustoimikelpoisuuden heikentyminen. Aiemmin täysin toimintakykyinen henkilö voi siis esimerkiksi auto-onnettomuuden seurauksena päätyä sellaiseen tilaan, ettei voikaan enää itse

huolehtia asioistaan tai ei ymmärrä omaa etuaan taloudellisissa asioissa ja toimintakelpoisuuden rajoittaminen on ainoa tapa huolehtia tämän eduista. Koomapotilaskin voi tarvita ulkopuolisen hoitamaan asioitaan. (Kyllönen 2011, 12).

4.3 Vanhuus

Hallituksen esityksen (146/1998) yleisperusteluissa todetaan väestön ikääntymisen lisäävän holhoustoimen tehtäviä, koska ikääntymisen myötä toimintakyky heikkenee ja liitännäissairaudet, erityisesti vanhuusiän dementia aiheuttavat sen, että tulevaisuudessa yhä useampi tarvitsee tukea asioidensa hoitamisessa. Samassa yhteydessä todetaan, että vanhuksilla tulee todennäköisesti olemaan entistä useammin varallisuutta, jonka hoitamiseksi he tarvitsevat apua.

Iän tuomat sairaudet aiheuttavat paljon ongelmia ikäihmisten kykyyn käsittää taloudellisia asioita. (Norri 2013, 53). Vaikka osa ongelmista, joita vanhukset kohtaavat ovatkin samoja kuin muillakin täysi-ikäisillä vajaavaltaisilla, on vanhuksilla omia iän tuomia oikeudellisia ongelmiaan kasvavassa määrin. (Mäki-Petäjä-Leinonen & Nieminen 2014, 15–16). Nykyaika asettaa omia haasteitaan palveluiden ja asioinnin siirtyessä yhä enenevässä määrin tietokoneiden ja internetin maailmaan ja heikot toimintakyvyt omaavan on entistä vaikeampi selviytyä monimutkaistuvassa yhteiskunnassa. (Anttila 2009, 21).

Edunvalvojaa määrättäessä lähes 60 prosentissa lääkärinlausunnoista perusteeksi esitetään dementiaa. Tämä on luonnollista seurausta väestön vanhenemisestä ja siitä, että nykyisillä seulontatutkimuksilla on tauti helppo todeta. Dementiausuntojen määrä on lähes kaksinkertaistunut viimeisten vuosikymmenien aikana. Edunvalvontaoikeuden on ajateltu olevan ikääntyneitä koskevaa oikeutta päämiehistä lähes 50 %:n ollessa yli 80-vuotiaita ja noin kaksi kolmasosaa yli 65-vuotiaita. Vanhuksien kohdalla voidaan ajatella edunvalvonnassa olevan kysymys ihmisarvon kunnioittamisesta elämän viimeisinä vuosina. (Anttila 2009, 22–23.)

5 Edunvalvonta

Itsemääräämisarvo ja ihmisarvo, sekä näiden kunnioittaminen ovat edunvalvontaoikeuden tärkeimpiä periaatteita. Myös oikeus yksilölliseen edunvalvontaan ja lievimmän riittävän suojakeinon käyttäminen kuuluvat sen periaatteisiin. (Tornberg & Kuuliala 2015, 18.) Omaisuuden suojaamisen tarve on aina ollut lähtökohtana holhousoikeudellisille toimille (Välimäki 2013, 54).

Voimassa olevan edunvalvontajärjestelmän voi jakaa kuuteen osaan, jolloin puhutaan kuusijaosta. Sen kategorioita ovat erityinen tai yleinen tukeva edunvalvoja, erityinen tai yleinen yhteistoimiva edunvalvoja sekä erityinen tai yleinen sivuuttava edunvalvoja. Viimeinen kategoria on vajaavaltaiseksi julistaminen. (Kyllönen 2011, 14.)

Holhoustoimilain (442/1999) 4 §:n mukaan alaikäisen edunvalvojia ovat hänen vanhempansa, ellei heitä ole tarpeen vapauttaa tehtävästä. Tällöin tehtävään määrätään ulkopuolinen edunvalvoja. Täysi-ikäisen henkilön kohdalla edunvalvojana toimii se, jonka tuomioistuin tai holhousviranomainen on määrännyt. Harkittaessa henkilön sopivuutta edunvalvontatehtävään on otettava huomioon taidot ja kokemus, jota tehtävään ehdotetulla henkilöllä on, sekä huomioitava tehtävän laajuus ja laatu. Edunvalvojaksi harkittavan on annettava suostumuksensa tehtävään. Vajaavaltaisella ei ole mahdollisuutta itse toimia edunvalvojana. Tarvittaessa holhousviranomainen tai tuomioistuin voi määrätä useampia edunvalvojia, joiden kesken tehtävät on jaettu. Tehtäviä voidaan myös rajoittaa koskemaan vain tiettyä asiaa, omaisuutta tai oikeustointa. Lain mukaan edunvalvottavan on annettava suostumuksensa edunvalvonnalle, mutta edunvalvoja voidaan määrätä mikäli henkilön tila ja valvonnan tarve sitä vaatii, vaikka tämä ei edunvalvontaa hyväksyisikään. Edunvalvojan tehtävät ovat voimassa joko toistaiseksi tai tietyn määräajan tai kunnes tehtävä on suoritettu silloin, kun kyseessä on jokin määrätty tehtävä. Tarvittaessa tuomioistuin tai holhousviranomainen voi tietyin edellytyksin muuttaa edunvalvojalle määrättyä tehtävää tai sen voimassaoloaika.

Vaasan hovioikeus 26.11.2003 dnro 1178/02 on ratkaisussaan käsitellyt edunvalvojan määräämistä alaikäiselle. Tapauksessa lasten äiti oli ennen kuolemaansa testamentissaan

esittänyt toiveensa veljensä asettamisesta edunvalvojaksi omaisuudelle, jonka lapset häneltä perivät. Veli on antanut suostumuksensa sekä perustellut pyyntöä sillä, ettei lasten äiti ollut luottanut lasten isän kykyyn hoitaa omaa talousasioitaan. Lasten isä kuitenkin vastusti veljen määräämistä erityiseksi edunvalvojaksi epäillen yhteistyössä esiintyvän riitaisuutta ja, että veljen fokus haarautuisi lasten asioiden hoitamisesta suvun asioiden hoitoon. Isä vaati lasten perintöä hoitamaan yleisen edunvalvojan. Käräjäoikeus huomioi päätöstä tehdessään, että hallituksen esityksen (146/1998) mukaisesti on oltava riittävät perusteet sille, miksi olemassa oleva edunvalvoja, tässä tapauksessa isä, ei olisi pätevä toimimaan edunvalvojana. Koska isä kuitenkin oli suostunut erityisen edunvalvojan määräämiseen, oli käräjäoikeus katsonut, että riita-asia koskee vain sitä onko lasten äidin veli tehtävään sopiva ja onko tämän näkemys asioiden hoidosta niin eriävä isän näkemyksen kanssa, että se aiheuttaa ongelmia omaisuuden hoidon suhteen. Päätöksen mukaan yleiset erimielisyydet varsinaisen edunvalvojan ja äidin veljen välillä eivät ole riittävä peruste vaan erimielisyyksien pitäisi nimenomaisesti liittyä taloudellisten asioiden hoitoon. Holhoustoimilain 30 §:n mukaan niissä tapauksissa, joissa on useampi kuin yksi edunvalvoja, on edunvalvojen toimittava yhdessä, ellei tuomioistuin ole tehtäviä erityisesti jakanut. Kuitenkin, kyseisessä tapauksessa on testamentti taannut yksinomaisen päätösvalan erityiselle edunvalvojalle peritystä omaisuudesta eikä varsinaisen edunvalvojan kanssa yhteistyötä juurikaan tarvita. Käräjäoikeus määräsi testamentin mukaisesti menehtyneen äidin veljen lasten erityiseksi edunvalvojaksi, kunnes nuorin lapsista täyttäisi 20 vuotta. Isä valitti päätöksestä hovioikeuteen väittäen erityisen edunvalvojan olevan sopimaton tehtävään sekä olevan piittaamaton tämän mielipiteistä lasten taloudenhoidollisissa asioissa. Huomattakoon, että holhoustoimilain 43 §:n mukaisesti vaikkei varsinaista yhteistyötä näiden kahden edunvalvojan välillä vaadita, on erityisen edunvalvojan kuultava huoltajan mielipide. Erityinen edunvalvoja kertoi toimittaneensa lasten isälle asiat kirjeitse ja pyytäneensä tämän kantaa. Lisäksi lasten isän mielestä äidin veljen ja lasten yhteisomistajuudessa oleva kesämökki aiheuttaisi intressiristiriitoja, mutta hovi hyväksyi käräjäoikeuden perustelut siitä, että intressit ovat asiassa pikemminkin samansuuntaiset. Tärkeimpänä perusteena isällä oli toimivallan ylittäminen, kun erityinen edunvalvoja oli kuolintapauskorvauksesta maksanut äidin lainaa 24 000€. Maistraatti kuitenkin todisti antaneensa tähän toimintaohjeet edunvalvojalle ja samalla totesi, että ongelmat asioiden hoitoon liittyen johtuvat enemmän isästä itsestään, kuin erityisestä edunvalvojasta. Hovioikeus piti käräjäoikeuden päätöksen lainvoimaisena. (Salminen 2004, 7-11.)

Vajaavaltaiselta puuttuu kelpoisuus pätevien oikeustoimien tekoon ja omaisuutensa valintaan eli häntä koskevat samat rajoituksen oikeustoimien tekemiseen kuin alaikäisiä. Tällöin edunvalvojan toimivalta koskee lähes kaikkia taloudellisia asioita päämiehen puolesta ja edunvalvojaa kutsutaan yleiseksi yksin toimivaksi edunvalvojaksi. (Välimäki 2013, 54.) Henkilöä koskevissa asioissa edunvalvojan päätös on toissijainen ja hän voi hoitaa päämiehensä henkilöä koskevia asioita, vain jos se on hänen tehtäväkseen määrätty. Päämiehen mielipiteellä tulisi olla sitä suurempi merkitys, mitä vähemmän hänen toimintakelpoisuuttaan on rajoitettu. Myös silloin kun edunvalvoja on määrätty vain tueksi ja avuksi, täytyisi päämiehen mielipiteen olla ratkaiseva. (Tornberg & Kuuliala 2015, 7.) Vaikka yleisesti ymmärretään edunvalvonnan olevan vain taloudellisten asioiden hoitoa, ovat sen vaikutukset hyvin laajat, etenkin jos edunvalvojan tehtävä on erityisen yleinen. Holhoustoimilain lisäksi edunvalvontaan liittyy läheisesti sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevat lait, perhe- ja jäämistöoikeus, sijoitustoimia ja muita erilaisia omaisuuslajeja koskevat lainsäädännöt. (Tornberg & Kuuliala 2015, 5.)

Edunvalvojan työssä tärkeintä on päämiehen etu. Kaikki valvontatoimet, joita edunvalvontaan liittyy, kuten omaisuusluettelo ja vuositilien tarkastukset tukevat päämiehen edunsaavuttamista. Edunvalvojan ratkaisujen on aina perustuttava siihen mikä on hänen päämiehelleen parhaaksi ja siksi edunvalvojan työ edellyttää luottamuksellisia välejä päämiehen ja edunvalvojan välillä sekä heidän välistään yhteistoimintaa. (Tornberg & Kuuliala 2015, 34.)

Maistraatit toimivat holhousviranomaisina, joiden tehtäviin kuuluu edunvalvojien toiminnan valvominen, luvanvaraisiin toimenpiteisiin luvan myöntäminen edunvalvojalle sekä holhousrekisterin ylläpito. Edunvalvontaviranomainen voi myös tarpeen vaatiessa määrätä edunvalvonnasta. (HE 146/1998.) Maistraatin on holhousviranomaisena ajateltava päämiehen kokonaisuutta, jolloin taloudellisten etujen lisäksi valvotaan myös päämiehen oikeuksien toteutumista. (Tornberg & Kuuliala 2015, 34.) Esimerkiksi mainittakoon, että vuositileistä maistraatti valvoo aina sen, että päämies on saanut kaikki hänelle kuuluvat etuudet, kuten eläkkeet, asumis- ja toimeentulotuet, käyttöönsä oikeanmääräisinä sekä sen, että tällä on käytössään riittävät käyttövarat ruoka- ja vaateostoksia varten sekä muihin omiin menoihin.

Pääsääntöisesti edunvalvoja määrätään huolehtimaan vain taloudellisista asioista muun muassa siksi, etteivät yleiset edunvalvojat koe ammattitaitonsa riittävän esimerkiksi päämiehen hoitoon liittyvien asioiden ratkaisuun. Yleinen edunvalvoja voidaan kuitenkin määrätä myös hoitamaan henkilöön liittyviä asioita, jos esimerkiksi omaisten erimielisyydet vaarantavat päämiehen terveyttä. (Kyllönen 2011, 35.) Jakoa taloudellisen ja henkilöä koskevan asian välille ei ole helppoa tehdä. Taloudelliset asiat olisi käsitettävä riittävän laajalti kattamaan myös sellaiset oikeustoimet, joilla on edunvalvonnassa olevalle henkilökohtaista merkitystä. Olennaista lienee se, koituuko henkilöä koskevasta toimesta päämiehelle merkittäviä talousvelvoitteita. (Kyllönen 2011, 38–39.)

Laki edunvalvontavaltuutuksesta (648/2007) on säädetty turvaamaan toimintakyvyn heikkenemisen seurauksia tulevaisuudessa. Valtuutus tulee voimaan mikäli sairaus, henkisen toimintakyvyn heikkeneminen, huonontunut terveydentila tai muu syy aiheuttaa kykenemättömyyttä huolehtia omista talousasioista. Valtuutus ilmentää itsemääräämisoikeutta holhoustoimilakia tehokkaammin, koska valtuuttaja itse voi valita valtuutetun ja samassa valtuutuksessa antaa toimintaohjeita esimerkiksi siitä, miten toivoo omaisuuttaan hoidettavan. (Kyllönen 2011, 13)

6 Vajaavaltaiselle sallitut oikeustoimet

Sekä alaikäisellä, että täysi-ikäisellä vajaavaltaisella henkilöllä on oikeus tehdä tavanomaisia ja merkitykseltään pieniä oikeustoimia, vaikkakin se mitä pidetään vähäisenä ja tavanomaisena on muuttunut esimerkiksi alaikäisten lisääntyneen työssäkäynnin vuoksi. Tätä voidaan arvioida muun muassa tekijän kehitystason tai iän, kauppahinnan, tavarain tai palvelun laadun perusteella. (Tornberg & Kalliala 2015, 347–348.) Sellainen alaikäisen tekemä kauppa, jossa osa kauppahinnasta jää velaksi, tai jonka turvallinen käyttö edellyttää valvontaa tai opastusta ei pidetä vähäisenä tai tavanomaisena. (Välimäki 2013, 59.)

Vajaavaltainen, niin täysi- kuin alaikäinenkin, saa hallita omasta työstä saatuja työansiotaan sekä sellaista omaisuutta, jonka hän on edunvalvojalta vallittavakseen saanut sekä kyseisen omaisuuden tuottoa ja sellaista omaisuutta joka on tullut tällaisen omaisuuden

sijaan, samoin kuin hän saa ottaa vastaan lahjan tai lahjanlupauksen, mikäli kykenee ymmärtämään sen merkityksen. (Välimäki 2013, 59). Turvatakseen vajaavaltaisen etua on holhoustoimilain (442/1999) 25 §:ään kirjattu edunvalvojalle oikeus ottaa edellä kuvatuslainen omaisuus hallintaansa niiltä osin, kuin se on tarpeen niissä tapauksissa, joissa vajaavaltainen käyttää oikeuttaan tavalla, joka selkeästi vaarantaa hänen oman etunsa tai sellaiseen on selkeä vaara. Työansioita koskiessa toimenpiteeseen on hankittava maistraatilta lupa.

Täysi-ikäinen vajaavaltaiseksi julistettu henkilö voi päättää henkilöönsä koskevasta asiasta, ellei nimenomaisesta lainsäädännöksestä muuta johdu ja hän itse ymmärtää asian merkityksen. Hän voi siis tietyin edellytyksin hakea itselleen passia tai ilmoittaa nimensä muuttamisesta. (Välimäki 2013, 55.) Hän voi myös antaa suostumuksensa lääkinnällisiin toimenpiteisiin ilman edunvalvojan suostumusta. (Tornberg & Kalliala 2015, 347).

Koska testamentin tekemisestä ei sen tekijälle aiheudu taloudellisia vaikutuksia, ei käsityskyvyllä ole merkitystä. (Norri 2014, 54). Tästä syystä vajaavaltaiseksi julistaminen ei poista kelpoisuutta tehdä testamenttia. Vajaavaltaisen tekemä testamentti on pätevä, ellei sitä perintökaaren 13:1 §:n nojalla julisteta pätemättömäksi. Edunvalvoja ei voi tehdä testamenttia päämiehensä puolesta. (Välimäki 2013, 55.) Perintökaaren 9:1 §:n nojalla alaikäinenkin on kelpoinen tekemään testamentin rajoitettua omassa hallinnassaan olevaa omaisuutta koskien ja alaikäisellä, joka on ollut naimissa, on sama testamenttauspätevyys kuin täysi-ikäisellä täysivaltaisella. (Välimäki 2013, 59) Testamentin laatiakseen on henkilöllä oltava riittävä kyky itsenäiseen tahdonilmaisuun (Kyllönen 2011, 26).

Viisitoista vuotta täyttäessään ihminen saavuttaa oikeuden solmia, purkaa tai irtisanoa työsopimuksen, mutta myös huoltajalla on oikeus purkaa nuoren henkilön työsopimus tarvittaessa. Pankeissa ja muissa luottolaitoksissa tämän ikäisellä vajaavaltaisella on oikeus tehdä sopimus, tallettaa ja nostaa niitä varoja, joista hänellä on oikeus määrätä, ellei tämän oma etu muuta vaadi, jolloin edunvalvoja maistraatin suostumuksella ottaa varat hallintaansa. (Välimäki 2013, 59–60.)

Holhoustoimilain (422/1999) 32 §:n mukaan edunvalvoja ei saa lahjoittaa päämiehen omaisuutta edes maistraatin luvalla. Eduskunnan oikeusasiamies ratkaisussaan 18.12.2009 dnro 3202/4/08 käsitteli tapausta, jossa äitinsä edunvalvojana toiminut kanteli maistraatin tulkinnan lahjoituskiellosta loukkaavan päämiehensä itsemääräämisoikeutta estämällä päämiestä muistamasta läheisiään merkkipäivinä. Kuten holhoustoimilain 38 §:ssä säädetään, on olosuhteisiin nähden tavanomainen ja taloudellisesti vähäinen lahja voitava antaa. Eduskunnan oikeusasiamies päätyi ratkaisuun, jossa edunvalvoja luovuttaa lahjan tai lahjavarat päämiehelle joka itse luovuttaa lahjan sen saajalle. Tällöin lahjoittajana toimii päämies itse eikä edunvalvoja. Päämiehen on kuitenkin ymmärrettävä lahjan antamisen merkitys ja voitava tuntee lahjoittamisesta iloa. Perusteeksi ei myöskään riitä se, että lahja on aiemmin annettu joka vuosi.

6.1 Edunvalvojan myötävaikutuksella sallitut oikeustoimet

Vajaavaltaiseksi julistetullakin on oikeus tehdä avioehtosopimus. Sopimus on pätevä, jos vajaavaltainen ymmärtää sen merkityksen ja edunvalvoja antaa sopimukselle hyväksyntänsä. Edunvalvoja on hyväksyjän asemassa avioehtosopimuksen laatimisessa eikä hän voi tehdä sopimusta päämiehensä puolesta. (Välimäki 2013, 55.) Myös alaikäinen voi edunvalvojansa hyväksynnällä tehdä avioehtosopimuksen. (Välimäki 2013, 59).

6.2 Avioliitto ja avioero

Avioliittolain (234/1929) 18 §:n mukaisesti paria ei saa vihkiä avioliittoon, jos vihkiäjän arvion mukaan kihlakumppani ei alentuneen toimintakykynsä vuoksi kykene ymmärtämään avioliiton merkitystä. Hallituksen esityksen (146/1998) perusteella avioliittolain 5 § kumottiin. Kyseinen lainkohta kielsi holhottavaksi julistetulta avioliiton solmimisen ilman holhoojan tai tuomioistuimen lupaa. Oikeus solmia avioliitto ilmentää itsemääräämisoikeuden periaatteita ja katsottiin, että edellä mainittu rajoittaa liikaa näitä oikeuksia asiassa, jolla ei oikeastaan ole tekemistä varallisuuden suojaamisen kanssa.

Vielä 1987 ei holhottavaksi julistettu saanut mennä naimisiin ilman tasavallan presidentin lupaa ja vuoteen 1999 asti vaadittiin holhoojan tai tuomioistuimen lupa. Nykyisessä lainsäädännössä tällaisia rajoituksia ei ole eikä edunvalvojan mielipiteellä ole merkitystä. Täysi-ikäinen vajaavaltainen on näin ollen kelpoinen solmimaan avioliiton, jos itse pysyy ilmaisemaan tahtonsa asiassa. (Mäki-Petäjä-Leinonen & Nieminen 2014, 357.)

Vajaavaltainen puoliso voi itse hakea avioeroa ilman edunvalvojan suostumusta, jos on ilmeistä, että tämä ymmärtää avioeron vaikutukset. Edunvalvojan oikeuteen hakea avioeroa ei holhoustoimilaissa oteta kantaa ja normaalisti avioero, kuten on avioliiton solminenkin, on tämän kelpoisuuden ulkopuolella. Lain esitöissä on kuitenkin huomioitu tilanteet, joissa on päämiehen etu, että edunvalvoja voi avioeron laittaa vireille. Liitossa, jossa toisen puolison toimintakyky on alentunut, voi esiintyä taloudellista hyväksikäyttöä ja siksi on tärkeää, että edunvalvojan on mahdollista hakea avioeroa, vaikka asiaan liittyykin tulkintaongelmia siksi, ettei tätä ole laissa säännelty. Edunvalvojalla on oltava oikeus edustaa päämiestään henkilöä koskevissa asioissa, jotta voi poikkeustilanteessa hakea avioeroa päämiehensä puolesta. Pelkkä taloudelliset asiat kattava kelpoisuus ei siis tähän riitä, vaan on oltava holhoustoimilain 29 §:n mukainen henkilöä koskevien asioiden hoidon kelpoisuus. Huomattava on myös se, että edunvalvojalla ei ole oikeutta laittaa eroa vireille, jos päämiehensä itse ymmärtää tilanteen. (Mäki-Petäjä-Leinonen & Nieminen 2014, 353, 382- 388).

6.3 Oikeusseuraamukset kelpoisuuden ylittämisestä

Holhoustoimilain (422/1999) 26–28 § käsittelee sellaisia vajaavaltaisen tekemiä oikeustoimia, joita hänellä ei olisi kelpoisuutensa mukaan ollut oikeutta tehdä. Mikäli vajaavaltainen ilman edunvalvojan hyväksyntää on tehnyt oikeustoimen, jota hänellä ei olisi ollut oikeutta tehdä, ei se sido häntä. Oikeustoimi tulee kuitenkin sitovaksi, mikäli edunvalvoja sen sallii tai vajaavaltainen itse täysivaltaiseksi tultuaan sen hyväksyy. Sopimuskumppanilla on oikeus vetäytyä sopimuksesta, jota ei ole asianmukaisesti hyväksytty, mikäli tämä ei tiennyt toisen sopijaosapuolen vajaavaltaisuudesta tai tällä oli syytä olettaa, että vajaavaltaisella oli oikeus sopimuksen tekemiseen. Mikäli sopimus ei tule sitovaksi on osapuolien palautettava minkä on oikeustoimen perusteella ottanut vastaan tai tätä vastaava

arvo. Kelpoisuuden rajoittamisella tai vajaavaltaiseksi julistamisella ei ole takautuvaa vaikutusta päämiehen aiemmin tekemiin oikeustoimiin (Kyllönen 2011, 29).

Ratkaisussa Helsingin hovioikeus 12.12.1990 dnro 1723/90 hovioikeus käsitteli tapausta, jossa 14-vuotias oli esiintynyt 16-vuotiaana ja ostanut osamaksusopimuksella moottoripyörän. Koska vajaavaltaisella ostajalla ei ollut suostumusta edunvalvojaltaan, ei kauppa tullut sitovaksi ja hän palautti pyörän. Moottoripyörä oli käytössä pahoin vaurioitunut. Sillä, että hän oli esiintynyt 16-vuotiaana, ei ollut merkitystä, koska myyjän olisi silti pitänyt ymmärtää tämän olevan vajaavaltainen ja koska ostaja ei ollut hyötynyt pyörästä niin kuin tarkoitettu, ei hovioikeus määrännyt tätä vahingonkorvaukseen vaurioituneesta moottoripyörästä. Perusteluina käytettiin holhouslain 22 §:ä, joka nykyisessä holhouslaissa on 26–28 §.

6.4 Vajaavaltainen oikeudessa

Oikeudenkäymiskaaressa (4/1734) 12:1–3 §:ssä on yksityiskohtaiset säännökset vajaavaltaisen henkilön puhevallasta oikeudenkäynnissä. Kun vajaavaltainen on asianosaisena riita-asiassa, toimii hänen edustajanaan edunvalvoja tai muu laillinen edustaja tai alle 15-vuotiaan alaikäisen huoltaja voi käyttää hänen puhevaltaansa. 15 vuotta täyttänyt voi jo käyttää puhevaltaansa itse. Hallituksen esityksessä (HE 146/1998) on aiemmin voimassa olleeseen lakiin ehdotettu muutosta, jonka mukaan oikeudenkäynti voidaan harkinnan mukaan käydä suljetuin ovin, mikäli täysi-ikäinen kuultava on vajaavaltainen.

On poikkeuksia, jolloin myös vajaavaltainen voi olla oikeudenkäyntikelpoinen. Tällaisia poikkeuksia ovat riita-asiat, joiden kohteena on asia tai esine, jota hänellä on oikeus hallita tai jonka tekoon hänellä on kelpoisuus. Jos vajaavaltainen henkilö on täyttänyt 18 vuotta ja ymmärtää asian merkityksen voi hän käyttää puhevaltaansa itseään koskevissa asioissa. Rikosprosessissa syytettynä oleva vajaavaltainen henkilö käyttää itse puhevaltaansa, mikäli hän on syynäkeinen, joka tarkoittaa ihmisen kykyä rikosoikeudelliseen vastuullisuuteen. (Vuorenpää 2009, 12.)

6.5 Muista säännöksistä seuraavat rajoitukset toimintaan

Holhouslainsäädännöstä ei ilmene kaikki oikeusvaikutukset, joita vajaavaltaiseksi julistamisella on. Useisiin muihin säännöksiin on liitetty vaikutuksia suojaamaan myös muiden kuin vajaavaltaisen etuja erityisesti kaventamalla vajaavaltaisen toimintamahdollisuuksia. Hallituksen esityksessä (146/1998) on lueteltu joitakin näistä säännöksistä. Vajaavaltainen ei muun muassa voi käyttää erityistä liikehuoneistoa liiketoiminnan järjestämiseen tai perustaa osakeyhtiötä. Hän ei myöskään voi toimia kiinteistövälittäjänä, matkatoimistoyrittäjänä tai pitää autokoulua. Vajaavaltainen ei voi toimia aikakauslehden toimitusjohtajana, panna toimeen yleistä kokousta eikä toimia yhdistyksen puheenjohtajana tai nimenkirjoittajana. Asianajajana ja lautamiehenä toimiminen on niin ikään kielletty vajaavaltaiselta ja mikäli asianajajan toimintakelpoisuutta rajoitetaan, ei hän voi enää olla asianajajayhdistyksen jäsen. Edunvalvojana ei voi toimia vajaavaltainen henkilö.

7 Pohdinta

Vaikka vajaavaltaisen oikeustoimikelpoisuutta on jopa tiukastikin rajoitettu, on kuitenkin selvää, että ihmisen itsemääräämisoikeuteen on pyritty puuttumaan mahdollisimman niukasti. Vajaavaltaisen henkilönkin on mahdollista tehdä joitain oikeustoimia itsenäisesti ja joitain edunvalvojan myötävaikutuksella. Vajaavaltaisen henkilön kyky hahmottaa omaa etuaan on selkeästi heikentynyt ja hän tarvitsee ulkopuolista apua suurimpaan osaan tekemistään oikeustoimista. Kyseinen heikentyminen voi johtua monista eri syistä, kuten sairaudesta, iän tuomista ongelmista tai vammautumisesta. Jokainen näistä syistä omalla tavallaan vaikuttaa yksilön kykenevyyteen. Mielestäni esimerkiksi vanhuuden mukanaan tuoma hauraus on jo itsessään riski taloudellisten asioiden hoidossa. Vanhusten ollessa vaikutukselle alttiita kasvaa myös hyväksikäytönkohteeksi joutumisen riski, niin omien läheisten kuin ulkopuolisten toimesta nykyaikaistuvan yhteiskunnan asettaessa omanlaisensa haasteet asioiden hoitamiseksi.

Äärimmäisen keinon periaate toteutuu ilmeisen hyvin, kun huomioidaan vajaavaltaisiksi julistettujen määrä suhteutettuna edunvalvonnan alaisuudessa olevien määrään vajaavaltaiseksi julistamisen ollessa melko harvinaista. Edunvalvonta on tukemista ja suojaamista henkilön talousasioissa, myös päämieheltä itseltään, jos tämä on taipuvainen tekemään itselleen epäedullisia oikeustoimia. Pysin opinnäytetyössäni luomaan ihmisille positiivisemman kuvan edunvalvonnasta ja toimintakelpoisuuden rajoittamisesta. Sen tarkoituksena ei ole turhaan rajoittaa kenenkään oikeuksia vaan suojata ja taata jokaiselle yhtäläiset edellytykset henkilökohtaiseen taloudelliseen hyvinvointiin turvaamalla väärinkäytöksiltä ja velkaantumiselta. Tältä osin onnistuin mielestäni tavoitteeni saavuttamaan.

Itse aiheesta eli oikeustoimista, joita vajaavaltaiseksi julistetulla on oikeus tehdä, on löydettävissä niukasti tietoa vajaavaltaisuuden ollessa laissakin hyvin lyhyesti käsitelty. Kirjallisuuslähteet holhoustoimesta toistelevat pitkälti lakia sekä keskittyvät terveydenhuollollisiin seikkoihin, joten lähdekirjallisuuden löytäminen muodostui ongelmalliseksi. Tämä asetti omat haasteensa oppimisprojektille, jotta tutkimusaineistoa olisi riittävästi luotettavan tutkimuksen aikaansaamiseksi. Työni käsittelee lopulta vajaavaltaisen kelpoisuutta oikeustoimien tekemiseen verraten vähän, taustoituksen ollessa yhtäläillä tärkeää muun muassa itsemääräämisoikeuden ja edunvalvonnan osalta.

Lähteet

- Anttila S. 2009. Holhoustoimilaki käytännössä. 21–25.
- Assistentti. 2016. Henkilökohtainen apu.
<http://www.assistentti.info/fi/etusivu/henkilokohtainen-apu/itsemaaraamis-oikeus> 28.1.2016
- Avoliittolaki 234/1929.
- Eduskunnan oikeusasiamies 18.12.2009 dnro 3202/4/08. Päämiehen omaisuuden lahjoituskielto.
- HE 146/1998 Hallituksen esitys Eduskunnalle holhouslainsäädännön uudistamiseksi.
- Helsingin hovioikeus 12.12.1990 dnro 1723/09
- Holhoustoimilaki 422/1999.
- Husa J., Mutanen A. & Pohjolainen T. 2008. Kirjoitetaan juridiikkaa. Helsinki: Talentum.
- Jalonen K., Kauppinen S. & Lehtipuro K. 2013. Kansalainen ja oikeus. Porvoo: Bookwell Oy
- KKO 2005:2
- Kyllönen A. 2011. Aikuisen päämiehen itsemääräämisoikeus holhoustoimilain kannalta. Lapin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Pro gradu. www.edilex.fi/lakikirjasto/8636. 18.3.2016
- Laki edunvalvontavaltuutuksesta 648/2007
- Maistraatti. 2016. Edunvalvonnan tarve ja sen järjestäminen. <http://www.maistraatti.fi/fi/palvelut/holhoustoimi/edunvalvonnan-tarve-ja-sen-jarjestaminen/> 2.2.2016
- Mäki-Petäjä-Leinonen A. & Nieminen L. 2014. Vanhuus ja oikeus. Vantaa: Hansaprint Oy
- Norri M. 2009. Johdatus siviilioikeuteen. Helsinki: Kauppakamari.
- Norri M. 2014. laki ja miten sitä luetaan. Vantaa: Hansaprint Oy.
- Nykänen P. 2013. Johdatus oikeusjärjestykseen. Tampere: Niini Finland Oy.
- Oikeudenkäymiskaari 4/1734.
- Perintökaari 40/1965.
- Perustuslaki 731/1999.
- Salminen S. 2004. Edunvalvojan määrääminen alaikäiselle. 7-11.
- Tornberg J. & Kuuliala M. 2015. Suomen edunvalvontaoikeus. Helsinki: Talentum.
- Vaasan hovioikeus 26.11.2003 dnro 1178/02
- Vuorenpää M. 2013. Prosessioikeuden perusteet. Helsinki: Talentum.
- Välimäki P. 2013. Edunvalvontaoikeus. Helsinki: Sanoma Pro Oy.